

В.М. Фоменко, М.Т. Товкайло, О.О. Требух

ДОСЛІДЖЕННЯ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ В ЗОНІ ДОБУДОВИ ТАШЛИЦЬКОЇ ГАЕС

The paper presents the most important information on the new research of multilayer sites on the territory of granite and steppe areas of the Buh River region in the construction zone of Tashlyk hydroelectric power station. The materials obtained are dated within the period from the Early Neolithic to the Late Bronze Ages and by the 17th–19th centuries. A description of dwelling and cultic structures, finds and burials is presented.

У 2008–2009 рр. Миколаївська експедиція Інституту археології НАНУ, згідно з договором інституту з Національною компанією «Енергоатом» та її підрозділом «Південно-Українська АЕС», продовжила охоронні дослідження в ложі Олександрівського водосховища Ташлицької ГАЕС у межах майбутнього затоплення до позначки 16 м.

Дослідженнями були охоплені багатощарові поселення Гард і Лідина Балка, а також поселення сабатинівської культури Виноградний Сад. Пам'ятки розташовані в гранітно-степовому регіоні на правому березі р. Південний Буг, на території Богданівської сільради Доманівського р-ну Миколаївської обл.

Поселення Гард в однойменному урочищі за 2,5 км на південний схід від Богданівки, на краю обмеженого двома балками уступу тераси — так зв. «гардовому клині». Роботи зосереджувались у південній частині пам'ятки, де досліджено площу понад 120 м². З метою виявлення залишків давніх злаків було застосовано метод флотації. У 2008 р. цю роботу виконувала палеоботанік, докторант Кембріджського університету Гедре Мотузевічіте, а в 2009 р. — співробітник Інституту археології НАНУ Г.О. Пашкевич і за тією ж методикою М.Т. Товкайло. Г.О. Пашкевич досліджувала відбитки зерен і на неолітичній кераміці. Характер ґрунтів на поселенні вивчала палеогеограф, науковий співробітник Інституту географії НАНУ Ж.М. Матвіїшина.

Нові дослідження Гарда дозволили уточнити його стратиграфію, яка характеризується зараз наступним чином: сучасний сіро-жовтий гумусований супісок завтовшки 0,20–0,25 м, зверху задернований, знизу залягає прошарок піску, утворився внаслідок активної ерозії, пов'язаної з діяльністю людини; темно-сірий гумусований суглинок (чорноземний крупнозернистий) зі значною домішкою жорстви та щебеню завтовшки 0,45–0,70 м; жовтуватий гумусований крупнозернистий суглинок зі значною домішкою жорстви завтовшки 0,3–0,6 м; лесоподібний жовтий суглинок завтовшки 0,15–0,30 м, що залягає на глибині 1,2–1,3 м від поверхні (цей шар, очевидно, перевідкладений, його простежено у вигляді язика лише у північно-західній частині розкопу); тонкоструктурний гумусований жовтокоричневий суглинок, темніший у нижній частині, завтовшки 0,50–0,65 м; ці голоценові відклади підстилає дерново-алювіальний супісок бурого кольору (визначення Ж.М. Матвіїшиної). У західній частині розкопу він залягає на глибині 2,0–2,1 м від сучасної поверхні.

Рівень залягання культурного шару співпадає з природним пониженням рівня тераси. Чітку стратиграфічну позицію займають матеріали XVII–XIX ст. та античного часу — у верхній частині чорноземного типу гумусованого суглинку темно-сірого кольору на глибині 0,2–0,4 м від сучасної поверхні. У нижній частині того самого шару на глибині 0,6–0,7 м залягають нечисленні матеріали доби бронзи, серед яких визначено кераміку катакомбної, бабинської та сабатинівської культур. Культурні залишки доби енеоліту, виражені знахідками крем'яних виробів, пізньотрипільської, середньостогівської та нижньомихайлівської кераміки на глибині 0,70–0,95 м, пов'язані з

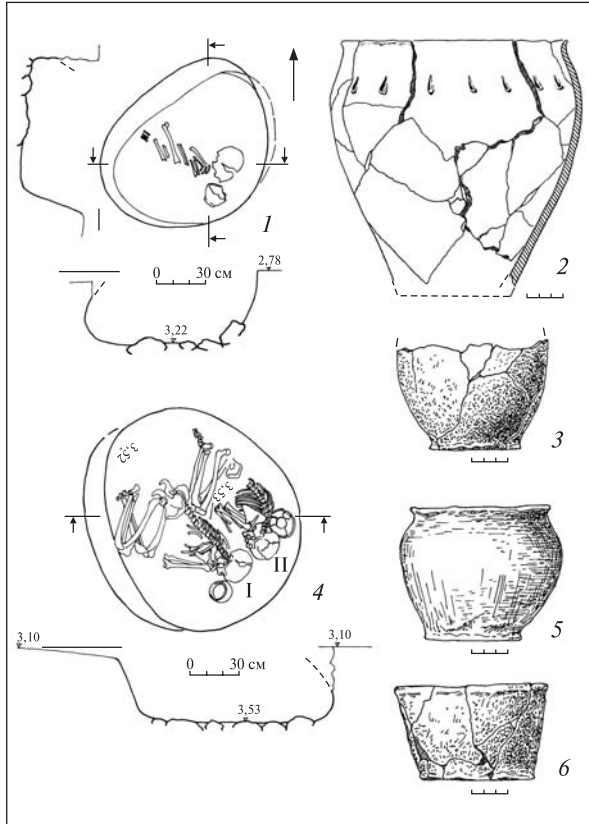

Рис. 1. Лідина Балка. Матеріали поховань: 1–3 — поховання 1, 4–6 — поховання 2

верхньою та середньою частинами шару жовтуватого гумусованого суглинку зі значною домішкою жорстви. В нижній частині цього ж літологічного формування на глибині 0,95–1,20 м від поверхні залягають кремій та кераміка пізнього (савранського) періоду бугодністровської культури та Трипілля А.

Дуже важливим для розуміння періодизації та хронології бугодністровського неоліту є фіксація літологічного горизонту стерильного лесоподібного суглинку, який розділяє ранньо- та пізньонеолітичні культурні нашарування. Здається, цей горизонт сформувався внаслідок розмивання та перевідкладення лесу з ділянок тераси, розташованих вище по схилу.

Ранньонеолітичний культурний шар пов'язується з нижньою частиною відкладів тонкоструктурного гумусованого жовтокоричневого суглинку, що залягає безпосередньо на дерново-алювіальному супіску бурого кольору. В цьому шарі виявлено залишки кам'яного фундаменту якоїсь будівлі та декілька вогнищ. Завали каміння залягали на поверхні бурого дерново-алювіального суглинку або на 0,05–0,10 м вище. На цьому ж рівні зафіксовано більшість з досліджених вогнищ та простежено максимальну концентрацію ран-

ньонеолітичних матеріалів. Отже, саме цей горизонт відображає первинний рівень залягання ранньонеолітичного шару.

На сьогодні добре досліджено стіну, що простягається майже перпендикулярно до берега. Її довжина 13 м, ширина разом з камінням, що завалилося, 1,6–2,0 м, висота в окремих місцях сягає 0,4 м. В основі кладки простежено проміжки для дерев'яних опорних стовпів. Східний край фундаменту, очевидно, розмітий річкою, західний під прямим кутом повертає на північ до борту розкопу. Кам'яні конструкції на поселеннях раннього періоду бугодністровської культури виявлені вперше. Через це надзвичайно актуальним є подальше дослідження цього унікального для неоліту України об'єкта.

Вогнища на тлі ґрунту виділялися яскраво-червоним забарвленням та грудкуватою структурою спеченого ґрунту. Вони округлі чи овальної форми, розміри від 0,3 до 0,7 м. Одне мало у верхній частині грудкувату структуру і складалося зі шматків печини, у нижній частині — з попелу яскраво-червоного кольору. Інші вогнища представлені дуже обгорілими шматками печини зверху сіро-коричневого кольору, знизу — яскраво-червоного. Ще одна група вогнищ репрезентована лінзами слабо пропеченого ґрунту яскраво-червоного чи світлокоричневого кольорів. Товщина лінзи залежить від дії вогню і сягає від 0,05 до 0,12 м.

У нижньому культурному шарі здобуто багатий крем'яний і керамічний матеріал та кілька уламків кам'яного посуду, що відображає початкові етапи неолітизації України.

У розкопі також досліджено погано вціліле поховання 3, яке за формою ями та позою кістяка можна пов'язувати з добою пізньої бронзи.

Поселення Лідина Балка. Велика балка під назвою «Лідина» впадає у заплаву Південного Бугу за 0,7 км на південь від «гардового клину». Її гирло розширюється до річки похилою надзаплавною терасою, береговий зріз якої до затоплення височів над рівнем води на 3,5–4,0 м. Два яри поділяють її на три мисоподібні ділянки. Зараз берег розмивається й обвалюється через постійне коливання рівня водосховища. У 2007 р. на південному мисі встановлено наявність багатошарового поселення з добре збереженим культурним шаром. Протягом 2008–2009 рр. пам'ятку розкопано на площі 384 м². Отримані матеріали датуються часом від неоліту до пізньої бронзи та XVIII–XIX ст.

Стратиграфія нашарувань має такий вигляд: до 0,15 м — новоутворений дерен, супіщаний

грунт сірого кольору; 0,15—0,40 м — світло-жовтий пісок з включенням подрібненої мушлі й світло-сірими тонкими слабо гумусованими прошарками, потужність шару у бік річки поступово зменшується до 4—5 см; 0,40—0,52 м — жовтувато-сірий чорнозем через домішки суглинку і піску з попереднього шару з рідкісними включеннями дрібного щебеню та печини, на схід до річки поступово тоншає й зникає; 0,52—1,12 м — чорнозем синювато-чорний у верхньому відділі з плавним переходом донизу до жовтуватого відтінку, потужність шару різна; 1,12—1,35/1,40 м — перехідний коричнюватий суглинок з рідкісними включеннями дрібного щебеню; нижче — конус виносу (кристалічні породи), що складається з масивних брил, валунів та гальки впереміш зі щебенем.

У третьому зверху шарі залягали залишки хутора XVIII—XIX ст. Тут знайдено мідну монету 1735 р. Речі з цього горизонту через численні нори землерийних тварин часто потрапляли до раніших прошарків.

Нижче, з поверхні четвертого шару, впушено кімерійське поховання 3. Кістяк дорослої людини лежав у овальній могилі з підбоям на 0,35—0,40 м глибше закладу. Його покладено на спині зі слабко підігнутими ногами, головою на південний захід. Кисть правої руки біля плеча, лівої — на животі. Біля небіжчика знайдено відщеп кременю та прямокутний точильний брусок з отвором.

У нижній частині цього само шару, на межі чорнозему і перехідного гумусованого суглинку, у 2008 р. досліджено два поховання доби пізньої бронзи.

Поховання 1. Заклад розмірами 2,4 × 2,4 м з річкових валунів і уламків граніту лежав на перехідному суглинку (рівень давньої поверхні). Він перекривав забиту камінням вхідну шахту могили з підбоям. Шахта овальна, розміри 1,2 × 0,9 м. Між камінням знайдено фрагменти верхньої частини посудини, прикрашеної по шийці рядком видовжених заглиблень (рис. 1, 2).

Поховальна камера сегментоподібна, розміри 1,10 × 0,75 м, орієнтована з південного заходу на північний схід і заглиблена на 0,40—0,45 м від давньої поверхні до рівня материкового шару гальки й щебеню. Підбій був розташований у південно-східній стіні. Поперек могили лежали рештки скелету дитини 7—8 років (визначення Л.В. Литвиної) в дуже скорченому стані на лівому боці, орієнтованого головою на південний схід. Перед обличчям лежала боком «банка» — нижня частина посудини з плоским із закраїною дном (рис. 1, 1, 3).

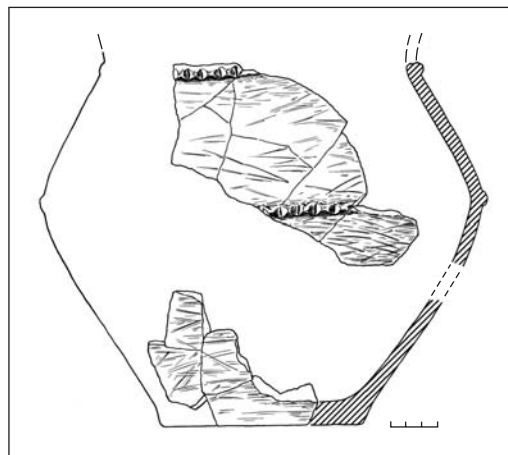

Рис. 2. Лідина Балка. Горщик зі святилища (графічна реконструкція)

Поховання 2 виявлено в аналогічній могилі і впушено з того ж рівня. Камера овальна, розміри 1,35 × 1,10 м, глибина 0,4 м від давньої поверхні. Дно на рівні материкової гальки і щебеню. Орієнтована могила за лінією північний захід—південний схід. Підбій, очевидно, був влаштований у східній стіні ями.

Поховання парне — чоловіка і жінки віком 20—22 років, покладених поруч в однакових позаях: скорчено на лівому боці головами на південний схід (рис. 1, 4). Перед обличчям чоловічого скелета стояв горщик (рис. 1, 5), а біля потилиці жіночого — конічна миска (рис. 1, 6).

Крім цих поховань, на тому само рівні, у 2009 р. відкрито частину кам'яної стіни великої споруди, не схожої на житлову. Суцільний завал заввишки 0,35—0,50 м, завширшки до 2,0 м і завдовжки 14,0 м з каменів та брил розміром до 0,8 м простягався з півдня на північ, де плавно повертав на захід під борт розкопу. З внутрішнього боку за 2,0 м від стіни знайдено вертикально вкопаний підквадратний у перетині гранітний стовп (менгір) заввишки близько 1,0 м, а на північ від нього — розвал частини прикрашеного пружками біконічного горщика (рис. 2). Ймовірно, тут знаходилося святилище доби середньої чи пізньої бронзи, і подальше його дослідження становить винятковий інтерес.

Далі вглиб, від межі четвертого і до низу п'ятого шарів ґрунту, зафіксовано кілька горизонтів з різночасовими матеріалами, що свідчать про відвідини цього місця носіями різних культур. За браком чіткої стратиграфії культурно-хронологічні групи виділені поки що типологічно.

Знахідки доби ранньої бронзи представлені фрагментами посуду інгульської катакомб-

ної культури з характерним врізним лінійно-ялинковим та шнуровим орнаментом. Є декілька уламків горщиків з домішкою піску в глині, високими жолобчастими вінцями, вкритих рядами скісних відбитків гребінцевого штампа. Вони мають прямі аналогії в матеріалах середнього (ранньоямного) шару Михайлівського поселення на Нижньому Дніпрі.

Інша група представлена керамікою та крем'яними виробами доби енеоліту. Серед кераміки є пізньотрипільська (етапів С1—С2) столова з відмуленої глини та монохромним коричневим розписом і грубша сіроглиняна з домішкою дрібного піску чи товченої мушлі, прикрашена відбитками різних варіантів шнурового штампа. Кілька фрагментів пов'язані з Трипіллям А (типу Сабатинівка 2). В колекції кременю є наконечники списа і стріли з двобічною обробкою, а також крупні вістря на масивних пластинах та скребки.

Найчисленнішими є матеріали пізньої (савранської) фази буго-дністровської культури. Вони пов'язані переважно з двома нижніми горизонтами пам'ятки (рівнями 4 та 5). Добірка кременю налічує понад 450 од. Зафіксоване міс-

це його обробки. Через низьку якість більшості сировини спостерігається велика кількість відходів виробництва. Знаряддя з вторинною обробкою становлять близько 18 %. Серед них трапляються поодинокі екземпляри ранніх форм (трапещії, мікропластини з притупленим чи скошеним кінцем тощо) або відсутні зовсім (вкладні кукрекського типу та ін.). Кераміка представлена широко відкритими плоскодонними горщиками, виліпленими з глини з домішкою дрібного піску та рослинних волокон, зрідка графіту. Орнамент — композиції з прогладжених ліній, ямок та наколів зубчастого штампа.

На поселенні **Виноградний Сад** сабатинівської культури досліджувалася північна ділянка тераси, яка донедавна вважалася незабудованою. В розкопі площею близько 150 м² відкрито наземне житло підпрямокутної у плані форми, розміри 9,0 × 7,0 м. При його зведенні камінь майже не застосований. Вхід влаштований у західному кутку. Стіни були, вірогідно, глинобитні, на долівці виявлено дві пари ям від опорних стовпів, що підтримували дах. Зовні біля входу розчищено овальне скупчення побутових відходів розмірами 4,0 × 2,0 м.

